

PATRISTICA PATRISTICS

Despre asceză – un surprinzător tratat în Bizanțul Comnenilor

Arhid. Ioan I. ICĂ JR*

I

În 1629, în colecțiile deja celebrei biblioteci a Universității din Oxford, reorganizate în 1598-1602 de Sir Thomas Bodley – astăzi cu cele 12 milioane de cărți Biblioteca Bodleiana este una dintre cele mai importante din lume – intra un important fond de 244 de manuscrise grecești cu texte antice, patristice și bizantine reprezentând biblioteca umanistului venețian Francesco Barozzi (1537-1604) achiziționată de englezi. Manuscrisele grecești cu sigla latină „Codices Barocciani graeci”, amintind de bibliofilul italian din secolul XVI, au fost aduse la cunoștința savanților într-un temeinic catalog realizat de H.O. Coxe (1811-1881) și publicat în 1853, reeditat cu adăugiri în 1969¹.

Un codice „baroccian” a atras atenția realizatorilor din Leuven ai noii serii a operelor Sfântului Maxim Mărturisitorul în ediții critice, publicate începând din 1980 în prestigioasa colecție „Corpus Christianorum Series Graeca”. Copiat pe pergament în jurul anilor 1090-1100, *Cod. Baroccianus graecus* 128, 264f² reprezintă în principiu o selecție de epistole și opusculă ascetico-mistice maximiene (editate încă din 1675). Pe primele sale 217 file găsim astfel *Epistolele hristologice antiseveriene* 12, 13 și 15, *Ambigua* a II-a către avva Toma, *Epistolele* 19, 6 și 11, *Tâlcuirea la Tatăl Nostru*, *Epistolele duhovnicești* 4, 2 și 1, *Disputa cu Pyrrhus*,

* Arhid. Dr. Ioan I. Ică jr, profesor la Facultatea de Teologie Ortodoxă *Andrei Șaguna* din cadrul Universității *Lucian Blaga* din Sibiu. E-mail: ioanicajr@gmail.com.

¹ H. O. Coxe, *Catalogi codicorum mancriptorum Bibliothecae Bodleianae pars prima re-censionem codicum Graecorum continens*, Oxford, 1853; reed: *Bodleian Library Quarto Catalogus. Greek Manuscripts*, Oxford, 1969.

² *Ibidem*, col. 207-209. Foile 63-78, 117, 127-135, 176-183 și 215-217 pierdute au fost înlocuite de un alt copist, care a imitat perfect grafia primului.

Arhid. Prof. Dr, Ioan I. Ică jr

Cuvântul ascetic, precum și trei serii de „capitole”: cele 400 de capitole despre iubire, cele 200 de capitole teologice și economice și cele 15 capitole teologice³. Partea a doua cuprinde, cu lacune importante, alte trei texte filocalice: primele 127 din cele 170 de extrase care alcătuiesc compilația de texte stoice atribuite Sfântului Antonie cel Mare care deschide *Filocalia*⁴, trei sferturi (începând cu cap. 27) din cele 100 de capitole ascetice ale episcopului Ioan Carpathiul⁵, precum și celelalte 117 capitole „practice” ale aceluiași autor⁶. Codicele se încheie cu un „Cuvânt despre asceză” (*logos peri askēseōs; sermo de vita ascetica*), f. 256-264, text anonim necunoscut altfel.

O altă copie a acestui text anonim intitulat *peri askēseōs (de vita ascetica)* a fost semnalată în 1950 de savantul Robert Devreesse (1894-1978), realizatorul catalogului manuscriselor grecești din Biblioteca Vaticană, în *Cod. Vaticanus graecus 653*, secolul XIV, 266f.⁷ Manuscrisul reprezintă o colecție de scrieri de autori prezenți în prima parte a *Filocaliei* transcriind în principal scrierile lui Nil din Ancyra și Evagrie Ponticul, urmate de cele două „centurii” ale lui Ioan Carpathiul, de cele 170 de capitole atribuite lui Antonie cel Mare, de două învățături ale lui Ioan Cassian, de capitolele despre iubire ale sfântului Maxim și de cele 400 de capitole ascetice și mistice ale lui Talasie Libianul. Textul despre „viața ascetică” e intercalat la filele 214-218v între Ioan Carpathiul și Antonie cel Mare.

Pe baza acestor singure două copii manuscrise, micul tratat anonim bizantin despre asceză a devenit în sfârșit accesibil în ediția critică publicată de Dirk Krausmüller în 2007⁸. Abstracție făcând de stilul prolix, textul grec în sine n-a pus probleme filologice deosebite editorului; plecând de la câteva omisiuni și rânduri sărite în cele două manuscrise, acesta constată doar că ele nu au relații de dependență. Provocarea micului tratat vine în același timp de la anonimitatea și de la atitudinea insolită a temei „vieții ascetice”. Micul text nu este atât o apolo-

³ *Tâlcuirea la Tatăl Nostru, Cuvântul ascetic, cele 400 de capitole despre iubire și cele 200 de capitole teologice și economice* au fost incluse de cuvioșii Macarie Notaras și Nicodim Aghioritul și în *Philokalia* greacă, Veneția, 1782; traduse în românește de. pr. prof. D. Stăniloae, *Filocalia*, vol. II, Sibiu, 1947.

⁴ *Filocalia* vol. I, Sibiu, 1946, p. 3-34.

⁵ *Ibidem*, vol. IV, p. 1948, p. 153-161.

⁶ Nereșinute în *Filocalie*; trad. diac. Ioan I. Ică jr: *Despre Lumina taborică, rugăciunea lui Iisus și curăția minții. Scrieri filocalice uitate*, ed. II revăzută și adăugită, Deisis, Sibiu, 2013, p. 15-46.

⁷ R. Devreesse, *Codices Vaticani Graeci III Codices 604-866*, Citta del Vaticano, 1950, p. 79-82.

⁸ D. Krausmüller „Moral Rectitude vs. Ascetic Prowess: the Anonymous Treatise *On Ascetism* (Edition, Translation and Dating)”, în *Byzantinische Zeitschrift* 100 (2007), p. 106-115 text; p. 116-124 trad. engleză; p. 101-105 introducere.

Despre asceză – un surprinzător tratat în Bizanțul Comnenilor

gie, cât o critică rară a exceselor vieții ascetice în monahismul bizantin. Indiciile pentru situarea și interpretarea lui trebuie căutate așadar în textul său și în transmiterea lui manuscrisă.

Textul micului tratat începe brusc, fără introducere sau preambul (omis probabil, crede Krausmüller), cu o adresare personală a autorului anonim către destinatarul său, urmată de o descriere și o definiție. „Asceza” e prezentată drept o viață de „meditare” (*meletē*)” contemplativă unită cu „osteneli” (*pranoi*) sau eforturi practice, conducând la „bucuria/plăcere” (*hēdonē*) de realitățile care fac obiectul unei preocupări intense (*spoudē*). În ființa ei, însă, „asceza” (*askēsis*) are un dublu aspect: negativ, este „abținere” (*apochē*) de la faptele nelalocul lor, iar pozitiv e „grija” (*phrontis*) de poruncile Domnului. Pentru autorul anonim poruncile din legea divină revelată implică în mod oarecum necesar punerea pe plan secund (*en deuterō tithestai*) a tradițiilor omenești, cultivate și admirate însă de oameni mai mult decât legile divine. Tradițiile omenești sunt aici formele extreme de ascetism: retragerea în munți și în locuri pustii, posturile aspre, îmbrăcatul în pânză de sac, purtarea de lanțuri pe trup etc. Acestea sunt acceptabile pentru Dumnezeu numai cu condiția păzirii stricte în prealabil a legilor morale cuprinse în poruncile din revelația biblică a Vechiului (Decalogul) și Noului Testament (Fericirile, îndemnurile morale evanghelice și pauline), care vor să sădească în noi credință, umilință, răbdare, blândețe, bunătate și, mai ales, „iubire neipocrită”. Cu condiția evidentă a renunțării prealabile obligatorii la trufie, minciună, bârfă, dușmănie și răutate față de oricine, renunțare care e elementul cel mai sigur (*asphalesteron*) al ascezei.

Precizările autorului anonim nu au însă o motivație teoretică, cât o origine în experiența sa nemijlocită. În desele frecventări ale multor monahi solitari ajunși pe culmile înfrânării ascetice, autorul i-a văzut însă – contrariat – mințind, invidiind, detestând, disprețuind, calomniind pe alții etc. Atunci când i-a rugat să renunțe la aceste nezditoare gânduri, aceștia i-au răspuns că e un lucru „imposibil”. Ceea ce îl face să reacționeze subliniind, pe de-o parte, ridicolul acestei atitudini, iar pe de altă parte, ierarhia planurilor. Abținerea de la gândurile și atitudinile negative față de ceilalți e mult mai ușoară decât ascetismele corporale aspre, fiind un „lucru cu gândirea” proprie. Dacă însă ascetismele fizice – posturile, privegherile îndelungate etc. – sunt „tradiții” umane opționale, pentru că țin de puterile (*dynameis*) fizice proprii fiecăruia, în schimb abținerea de la rele și cultivarea adevărului, a bunătății și iubirii țin de voința (*gnomē*) interioară și sunt obiectul unor porunci divine evidente „mai mari” și obligatorii, încălcarea lor atrăgând pedepse divine inevitabile.

Aflați la antipozii ordinii monahale, majoritatea oamenilor preferă interiorității ostentația și exterioritatea vieții lumii. Sunt pasionați de plăceri, de bani, averi, afaceri, justificându-și goana după acumulări de bunuri prin necesitatea de a avea

Arhid. Prof. Dr. Ioan I. Ică jr

surplusuri pentru a practica milostenia față de cei lipsiți. Nu sesizează contradicția etică a invocării iubirii de frați ca pretext pentru îmbogățire și care e aceea că sunt convinși că pot face binele prin mijloace rele.

Mai mult, acestei logici perverse îi cad victimă chiar și monahii singuratici: sub pretextul de a avea ce pune pe masă vizitatorilor, ei bat târgurile îndepărtate, se amestecă cu negustorii, intră în afaceri suspecte și-și compromit dureros demnitatea și vocația unei viețuiri cerești. În loc să lase grija acestor aspecte rudelor lor din lume, cedează bucuros acestora și mirenilor preocupările duhovnicești (isihia și meditarea cuvintelor Scripturii), încurcându-se în cele mai materiale aspecte ale vieții. Sau, pentru a fi întreținuți, coabitează cu femei care să le facă de mâncare, ajungând ca la schimb să vrea să fie pe placul voințelor acestora. Toate aceste dezertări de la disciplina monahală au o singură cauză – refuzul de a accepta conviețuirea organizată și slujirile împreună cu alți monahi asceți – și o singură soluție – revenirea monahilor singuratici în mănăstiri, la o viață comunitară.

Incapacitatea acceptării acestei discipline conduce la un egocentrism maladiu evident în cele două tendințe descrise în culori vii de autorul anonim: pornirea criticistă, de a denigra și calomnia din principiu pe ceilalți, care fac din astfel de monahi persoane dezagreabile (*dysarestoi*) prin excelență, dublată de o curiozitate bolnăvicioasă (*polypragmōsynē*) față de nenorocirile altora și față de cronica faptului divers (ce crimă, ce adulter s-a mai întâmplat?), ca și de o neputință de a-și concentra atenția în discuții pe altceva decât pe interese materiale (De unde ai haina, banii, etc.?). Evocarea autorului produce impresia evidentă a unei experiențe reale luând forma unei mici și pitorești narațiuni, a unei convorbiri duhovnicești ratate din pricina interesului redus al interlocutorilor monahi față de chestiuni teologice sau disciplinare concrete.

Finalul creionează imaginea adevăratului ascet dorit de Dumnezeu și de autor: unul bun, blând, moderat, lipsit de orice ranchiună, curiozitate sau interese materiale, și e reamintită definiția inițială a „ascezei” ca viață de „virtute” desfășurată în mii de moduri pe ambele coordonate ale abținerii de la cele rele și cultivării celor bune. Aceasta e „constituția divină” (*diataxis Theou*), înscrisă în legea revelată a poruncilor celor două Testamente, potrivit căreia trebuie să-și ducă viața cei care și-au ales viața singuratică. Pe aceasta autorul anonim simte, în final, nevoia să o afirme „cu Dumnezeu” împreună cu constatarea realistă că nu se așteaptă la îndreptare din partea celor vizați de corecțiile sale. Din contră, demascați, aceștia ripostează indignați apărându-și viața rea devenită deprindere și „dublându-și” păcatul prin aceea că se limitează să facă răul ca un bine, dar și să dea răului denumirea de bine. Acestei ultime falsificări vrea să-i dea un răspuns tratatul său prin evidențierea conținutului esențialmente etic al adevăratei asceze evanghelice.

Despre asceză – un surprinzător tratat în Bizanțul Comnenilor

Atât natura dezbaterii critice la adresa exceselor ascetice ale monahismului și alienării substanței etice și evanghelice, cât și datarea manuscrisului celui mai vechi la sfârșitul secolului XI, începutul secolului XII, ne trimit, coroborate, spre Bizanțul dinastiei Comnenilor (1081-1185). Ana Comnena atestă un interes evident pentru gândirea sfântului Maxim Mărturisitorul, citit și comentat chiar la curtea imperială, confirmat de circulația manuscriselor. Iar bizantinologii contemporani⁹ subliniază un număr de trăsături specifice proprii perioadei și care ne oferă contextul pe al cărui fundal trebuie înțeles și tratatul omonim despre asceză. Împărații Comneni Alexie și, ulterior, Manuel au promovat o viziune birocratică și instituțională despre Biserică condusă strict ierarhic, rezervând rolul hotărâtor autorității sinodale și episcopale și reprimând fără ezitare orice fel de veleități mistice, ascetice, intelectuale individuale ale monahilor, laicilor sau clerului inferior – cum atestă anatematismele succesive introduse în această epocă în „Sinodiconul Ortodoxiei”¹⁰. Scriitori și literați (ca Teodor Prodromos sau Ioan Tzetis) istorici (ca Nichita Choniatis) sau episcopi, retori și canoniști erudiți (ca Eustatie al Tesalonicului, autor al unui lung discurs în favoarea îndreptării vieții monahale, sau Teodor Valsamon, comentator al canoanelor) sunt unanimi în a denunța viguros indisciplina, excesele și anarhia din monahismul vremii și de a propune drept ieșire din criză reformarea lui prin revenirea la o viață disciplinată strict chinovială. Secolul Comnenilor e plin de regulamente (*typika*) pentru mănăstiri, ctitorii aristocratice sau imperiale, exemplară fiind în acest sens colaborarea dintre Alexie Comnenul și Sfântul Hristodul, întemeietorul mănăstirii din Patmos.

Unic în felul său, micul și insolitul tratat omonim „despre asceză” din Bizanțul secolului Comnenilor surprinde cititorul familiar cu literatura duhovnicească bizantină mai întâi prin natura etică și critică a dezbaterii – caz rar în scrisul monahal bizantin predominant edificator și idealizant –, iar apoi prin inserarea lui – care nu s-a impus însă – în manuscrise cu conținut filocalic alături de scrieri ale unor autori consacrați ai canonului duhovnicesc bizantin, precum Antonie cel Mare, Evagrie, Maxim Mărturisitorul, Ioan Carpathiul. Putem presupune că eruditul redactor de astfel de „proto-filocalii” a încercat să avertizeze cititorii asupra incompatibilității dintre spiritualitatea isihastă, filocalică, echilibrată, delicată și interiorizată, și un monahism frust, anarhic, axat pe ascetisme exterioare extreme, necioplit, lumesc și aflat în conflict cu etica naturală și evanghelică deopotrivă.

Eșecul pledoariei autorului anonim – un monah învățat, exasperat de devierile lumești, de insensibilitatea etică a confrăților săi – în favoarea unui ascetism

⁹ P. Magdalino, „The Holy Man in the Twelfth Century” în *The Byzantine Saint* (ed. S. Hackel), London, 1981, p. 51-66 și același *The Empire of Manuel I Komnenos, 1143-1180*, Cambridge, 1993.

¹⁰ Cf. Ioan I. Ică jr, „Sinoadele bizantine din epoca Comnenilor și importanța lor dogmatică”, *Revista teologică*, nr. 1/1992, p. 12-33.

Arhid. Prof. Dr, Ioan I. Ică jr

cultivat, integrat etic și evanghelic, eșec atestat de copierea rară a micului său tratat, nu face însă decât să evidențieze și mai mult dureroasa actualitate a diagnozei monahismului ortodox nu doar în Bizanțul Comnenilor, ci din păcate, din toate timpurile.

II

Cuvânt despre asceză¹¹

Începând de aici, voi încerca să spun cu ajutorul lui Dumnezeu ce este asceza. Asceza este meditare și osteneli, dar este și o plăcere de lucrurile spre care își are sârguința. Așadar, lucrul cel mai desăvârșit al ascezei e abținerea de la faptele nelalocul lor și grija față de poruncile Domnului, dar și punerea pe locul al doilea a pornirilor oamenilor; căci cei mulți sunt nepăsători față de cuvintele Mântuitorului ascultând mai mult de predania oamenilor decât de legile Stăpânului [cf. *Mc* 7, 9; *Mt* 15, 3]. De acestea ar trebui să se atașeze și abia așa să păzească cele gândite/inventate de oameni cu gânduri mai înalte: locuirea în munți, retragerea în locuri pustii, închiderea în căsuțe, mâncatul o dată pe zi sau chiar pe săptămână, ca și abținerea cu totul de la pâine și apă, purtarea de pânză de sac, înlănțuirea cu lanțuri de fier, umblatul fără sandale, culcatul pe jos și refuzul multor întâlniri. Ele sunt o predanie inventată frumos, cu purtare de grijă de cele duhovnicești, de bărbați sfinți și are multă primire/aprobare la Dumnezeu atunci când aceia care fac aceste lucruri păzesc mai întâi poruncile Domnului și anume: îndelungă-răbdarea, gândirea umilă și înfrânarea, neaducerea aminte de cele rele și disprețuirea celor prezente, credința și răbdarea și, mai presus de toate, iubirea neipocrită, fără de care e cu neputință a bine-plăcea lui Dumnezeu. Trebuie atât să le facem pe acelea, cât și să le păzim pe acestea, fiindcă și acestea și acelea sunt [lucruri] ale harului dumnezeiesc și contribuie mai mult la scopul mântuirii celor care au avut sârguința să facă acestea pentru Dumnezeu.

Prin urmare, lucrul cel mai sigur al ascezei mi se pare a fi abținerea de la acțiunile rele potrivit poruncii Domnului. Trebuie deci să stăm cu desăvârșire la distanță de furie, de ținerea de minte a răului/ranchiună și jurământ, de defăimare, de pofta de femei, de îngâmfare, de slava găunoasă, minciună și bârfă, de dușmănie, ură și de orice acțiune nelalocul ei, din pricina cărora în preștiința Sa a pregătit Dumnezeu focul gheenei pentru cei care-și pun sârguința în acestea. Fiindcă eu nu primesc/aprob pe acela care nu păzește poruncile Domnului, care jură și defaimă pe aproapele sau se bucură de relele altora, chiar dacă și-ar duce toată viața în sac și în asceză și n-ar gusta nici o hrană. Căci frumos este să purtăm de

¹¹ *Logos peri askēseōs*. Traducere după textul grec editat de Dirk Krausmüller, *Byzantinische Zeitschrift* 100 (2007), p. 106-115.

Despre asceză – un surprinzător tratat în Bizanțul Comnenilor

grijă și de acestea și de acelea, dar mai întâi trebuie să ne abținem de la jurământ și defăimare, de la minciună și ranchiună și să gustăm cu mulțumire mese ușoare decât să ne atașăm de aceste lucruri frumoase și să ne rostogolim în acele rele.

Dar noi perseverăm în câte atrag slava oamenilor, lăsând păzirea acelor care pot să ne ofere slava cerească. Văzând eu, deci, pe mulți ajunși pe culmile înfrânării și purtând trupul omorât și împovărat de povara ascezei, i-am primit/aprobat mult, fiindcă știu că realizarea înfrânării poate să alunge și demoni atunci când are ca temelie și postament abținerea de la rele. Dar ajungând în întâlniri dese cu ei și văzându-i jurând, mințind și defăimând, i-am rugat pe cei care fac realizările secunde ale virtuții să se îngrijească și de primele, ca foarte nobilul nume al înfrânării să nu vateme binele: „Abțineți-vă, deci, potrivit legiurii Stăpânului, de la sfaturile rele, de la jurământ, blasfemie, minciună și ranchiună!” Ei însă nu numai că n-au primit acest sfat, dar și pretindeau chiar că nu pot, având dificultăți cu poruncile din pricina imposibilității lor, și fără să se atingă măcar de ostenelele privitoare la acestea, își mărturiseau înfrângerea, ei care păreau să-și adjudece primele locuri în viețuirea dreaptă. Prin care au făcut evident faptul că și acel lucru îl fac pricina slavei care vine de la oameni; căci dacă ar fi căutat slava care vine numai de la Dumnezeu, s-ar fi îngrijit mai întâi de acestea.

Așadar, cei care încalcă poruncile lui Dumnezeu sub pretext că nu sunt posibile, cum mai afișează înfrânarea prin această neatenție? Fiindcă aceia care pot să postească așa de puternic s-ar putea cu atât mai mult ține la distanță de minciună și jurământ, cu atât mai mult cu cât înfrânarea are nu puțină osteneală a trupului, dar abținerea de la minciună, defăimare și jurământ e mult mai ușoară decât acestea; fiindcă are nevoie doar de atenție, și acestea sunt superioare acelor pe cât lucrul cu gândirea e mai ușor decât cel printr-o acțiune.

Iar că aceste lucruri sunt mai mari decât acelea și mai ușor de primit/acceptat nu e greu de văzut pentru acela care poate fi atent cu iubire de adevăr. Fiindcă pe acestea Stăpânul Hristos le-a legiuit cu afirmare intensă și pe aceia care le încalcă îi supune unor pedepse inevitabile, iar postirea și privegherea fără lege a celor ce se ostenesc după putere o primește și nu-i pedepsește pe cei care din pricina unei slăbiciuni le neglijează; căci știe să acorde iertare pentru ele din pricina slăbiciunii, dar pentru acelea îi și pedepsește din pricina indolenței pe cei care le încalcă, pentru că și acestea, adică postirea și privegherea, sunt mai mult realizările [*kathorthōmata*] puterii trupului, dar abținerea de la rele e realizată prin purtările care țin de voință [*gnōmēs*]. Așadar, așa cum în arenă se întâmplă ca învingătorii în luptele mai mici să fie luați în râs dacă ar fi învinși în cele mai mari și nu reușesc să obțină cununile cu care trebuie să fie încununăți, fiindcă își strâng la piept înfrângerea – și invers în chip asemănător în toate privințele –, tot așa și în luptele duhovnicești, câți se angajează în realizările mai mici și le neglijează pe

Arhid. Prof. Dr. Ioan I. Ică jr

cele principale, adică iubirea și adevărul și celelalte porunci ale Domnului, vor fi luați în răs, fiindcă au fost înfrânți în cele pentru care erau puse premiile și vor fi acuzați de încălcare pentru că au renunțat la ostenele înalte ale virtuții.

Săvârșind astfel în mod deschis câte le admiră oamenii, aceștia strâng prin realizările lor ca și cu un burete laudele oamenilor și, chiar dacă s-ar întâmpla ostenele, sudori, moarte și mii de suferințe ale ostenelelor lor, nu se distanțează de ele ca să nu rateze slava oamenilor. Dar când trebuie să realizeze cele care par să fie ascunse de cei mulți, dar au drept laudă mare și adevărată mărturia lui Dumnezeu, șovăie și dau înapoi și susțin că ele sunt imposibile. Pe lângă faptul că spun că nu pot să asculte de poruncile Domnului, acuzând de defavorizare [*acharistia*] chiar și legile Domnului; căci dacă cele spuse sunt imposibil de păzit, negreșit pentru că nimeni nu le face, atunci vor fi acuzate de defavorizare. Lucru pe care apare făcându-l ei înșiși, arătând prin faptul că aruncă afară poruncile Domnului voința lor cu privire la ele. Acestea le fac câți au zelul virtuții nu cu adevărul și rigoarea cuvenite, care se invidiază unii pe alții, locuind în munți și retrași în mănăstiri, lucru care e cea mai rea dintre toate căderile. Și, voind îndeobște să se mântuiască, se invidiază unii pe alții și se tratează rău în chip urât din pricina unor lucruri, de care n-ar fi trebuit nici măcar să sufle un cuvânt cei care au ales odată pentru totdeauna să placă lui Dumnezeu și, dorind să moștenească Împărăția Cerurilor, se disprețuiesc unii pe alții ca pe nimic din pricina unor lucruri trecătoare. Și ce ar putea fi mai sălbatic decât asta?

Cei mai mulți oameni însă iubesc cele opuse acestora, opunându-se ordinii vechii râvne a monahilor; fiindcă sârguința lor este nu cum să fie umili și mai mici decât toți, palizi și urâți și, neavând în trupul lor nimic care să poată fi îndrăgit de cei care-l văd, nu cum să fie lipsiți de agoniseli și neatrași de nimic din cele supuse simțurilor și cum să fie mereu în meditația cuvintelor lui Dumnezeu, ci cum să fie mai bărbați și insolenți și deasupra tuturor, și-și înroșesc pentru farmec frumusețea feței – lucruri care sunt o cursă și o capcană pentru sufletele altora – și cum să fie mai plini de bani decât alții și se împart în mii de lucruri, cum nici măcar să nu audă cuvântul lui Dumnezeu; lucruri în care se sârguiesc să placă mai degrabă diavolului decât Stăpânului Hristos și scuipă pe acel minunat cuvânt: „Și la legea Lui voi medita ziua și noaptea” [*Ps* 1, 2] – lucru pe care înainte de toți ceilalți ar trebui să-l păzească monahii, căci ce meditează cineva aceea și făptuiește; dar cine ar realiza și ar transpune în faptă lucrul când nu suportă nici măcar să mediteze la el în cuvinte?

Acestea le pătesc cei care cască gura la cele prezente și ratează cele cuvenite, cei pasionați de plăcerile acestei vieți și lucrurile ei inutile, care le iau de la început asupra lor și ca pretextul unui pretins bine introduc multe negustorii/afaceri [*pragmateias*] cu răul, spunând că trebuie să aibă prisos de lucruri necesare să le

Despre asceză – un surprinzător tratat în Bizanțul Comnenilor

ofere celor lipsiți. Plecând de aici, negustoria cu cele rele le devine ușoară, preocupându-se de foarte multe născociri, în care e cu neputință să placă lui Dumnezeu cum trebuie. Căci întreprinzând multe negustorii, se folosesc în chip necesar de rele meșteșugiri, pentru că nevoile de prisos se satisfac cu născociri. Și grăbindu-se să-i primească pe frații care trec pe la ei și să le pună înainte cele de trebuință, se implică în negustoriile acestei lumi, se duc la târguri îndepărtate și acolo urzesc vicleșuguri, vânzând cu minciună și jurăminte cele de preț puțin la preț mare, iar uneori inițiază chiar acțiuni în justiție. Și se tăvălesc în atâtea lucruri rele, „încât nu pot să realizeze cum trebuie nici măcar lucrul sânguinței lor, căci suferind lucruri în neșugătoria celor strânse de ei, ajung zgârciți în folosirea celor adunate, iar uneori li se întâmplă și pagube împotriva așteptării și ele desființează ostenele iubirii de frați și atunci suspină la simplitatea celor care sub pretextul ospitalității se angajează în multe negustorii/afaceri.

Să presupunem însă că-și realizează lucrul sânguinței lor și fac o primire bogată celor ce se apropie de ei: Ce mulțumire au atunci când vor putea realiza binele abia trecând prin mii de rele, amestecând cu binele ce nu e la locul lui, și, înainte de a făptui binele, s-au implicat în rele și se întorc iarăși la acela, având drept pretext al răului iubirea de frați? Trebuia însă ca mai înainte să se abțină de la rele, de la minciună și jurământ și de la celelalte câte se întâmplă în chip necesar între vânzare și cumpărare, și abia atunci să ofere celor lipsiți din cele ce se găsesc, nu din cele ce nu sunt, nici să realizeze binele din lucruri rele. Căci mi se pare o mare prostie ca aceia care vor să realizeze acest bine să se folosească mai întâi de rele pentru realizarea binelui.

Dar pentru că cei mulți admiră aceste lucruri, iar acelea au ascunsă slava lor, se implică de aceea în mii de afaceri [*pragmateias*] și nu refuză să facă și să sufere toate numai ca să fie slăviți, deoarece sfatul străngerii de bani și al odihnirii prietenilor este lăudat, dar nu se abțin de la rele, pentru că nimeni nu poate să-i admire pe aceia care se abțin de la acestea. De aici este evident că și pe acelea le fac din iubirea de slavă, pentru că nu iau distanță față de minciună și blasfemie, de invidie, sperjur și ranchiună, având o mentalitate josnică, iar cei care au primit viețuirea [*politeia*] cerului sunt acuzați de lucruri clandestine, pentru că au renunțat odată pentru totdeauna la această viață, dar trăiesc în ea tot timpul vieții și-și fac cea mai mare grijă din afacerile lor în ea. Cei încurcați în el nu e cu putință să se îngrijească de ce se cuvine, precum a învățat legea dumnezeiască, căci zice: „Niciun soldat nu se încurcă în lucrurile acestei vieți, ca să placă celui care l-a înrolat” [2 *Tm* 2, 4]. Fiindcă aceia care au primit viețuirea care e în ceruri și încearcă să ducă război împotriva diavolului trebuie ca, privind în sus, să placă celui ce i-a înrolat, mai ales când Domnul spune: „Nimeni care pune mâna pe plug și se întoarce înapoi nu este potrivit pentru Împărăția Cerurilor” [*Lc* 9, 63], spunând prin

Arhid. Prof. Dr. Ioan I. Ică jr

extensie că aceia care îndrăgesc viețuirea dreaptă, și apoi se uită după afacerile lumii nu pot dobândi Împărăția Cerurilor. Căci ce necesitate constrângătoare este pentru ei ca sub pretextul binelui să se împopoțoneze cu cele rele și să se uite de sus folosindu-se de arma rea a lucrurilor rele pentru împlinirea binelui? Ar trebui ca ei să se abțină mai întâi de la cele nelalocul lor și abia așa să arate după putere ceea ce li se pare că este bine, întrucât abținerea de la cele rele este cea mai mare dintre realizări. Dar cei care lucrează binele împreună cu răul îngrijindu-se deliberat de amândouă, mi se par a face același lucru cu acela care amestecă neghină în grâu și care prin împletirea neghinelor face să dispară bunătatea grâului. Fiindcă este imposibil să fii mincinos și adevărat, iubitor de arginți și drept, iubitor de bine și lacom; ci trebuie mai întâi să se abțină de la rele, și abia așa să arate după putere ce li se pare a fi binele. Privind aceste lucruri, plâng și sunt îndurerat pentru că demnitatea monahilor e insultată fiind călcată în picioare prin dezordine, și preafrumoasa țintă dispare prin încurcarea în cele rele.

Iar cât privește îngâmfarea lor, șovăi și să spun cu câtă disprețuitoare superioritate pășesc ei în fiecare zi, nici cinstind bătrânețea, nici cruțând tinerețea, ci, înainte să înceapă măcar ostenele virtuții deja urcă spre primele locuri, crezând că odată cu lăsarea hainelor de lume au și ajuns pe culmea virtuții. Cei mai mulți vor să avanseze cumpărând hirotoniile pe bani, și, aruncând departe de la ei intenția mântuirii, se grăbesc la treapta hirotoniei. Doresc să fie cinstiți ca evlavioși, dar nu suportă să făptuiască ceva din cele ale celor evlavioși; susțin că li se cuvin cinstirile, respectul și sărutările în întâlniri, dar refuză ostenele evlaviei spunând că sunt lucruri imposibile; nu cedează din cinste, iar binele îi îndeamnă să-l realizeze pe alții, nelăsând nimic pentru ei înșiși; ridică din sprâncene la ei și așteaptă sărutările, își aleg primele scaune, pe cei mai mari nu-i ascultă, cu cei egali se luptă și pe cei mici îi socotesc nimic: autorităților li se opun, nerespectând nicio realizare, nici păstrând-o exact, fiind arțăgoși și gata la orice, netemători de Dumnezeu și nerușinându-se de oameni [cf. *Lc 18, 2*] și numai din pricina lor este blasfemiata numele lui Hristos.

Bat târgurile și piețele străbătându-le prin minciuni și jurăminte și, purtându-se indecent, sunt blasfemiați și insultați și suferă toate lucrurile cumplite. Și acestea, deși mulți au părinți și frați căsătoriți care știu cum trebuie să abordeze lucrurile vieții. Și totuși primesc cele ale vieții în lume, cedându-le lor pe cele ale monahilor, și nu-și săvârșesc doar nevoile lor, dar primesc și lucrurile altora, doar ca să fie lăudați. Căci pentru cei singuratici poate li se va admite o scuză, întrucât sunt singuratici, că dau prin târguri pentru trebuințe, deși chiar și pentru ei ar fi mai bine să se amestece cu frații din mănăstiri preocupați de un singur lucru: să viețuiască în bună ordine, decât ca sub pretextul unei trebuințe să bată târgurile și să neguțorească mulțimea păcatelor și sub pretextul hrănirii trupului

Despre asceză – un surprinzător tratat în Bizanțul Comnenilor

să-și piardă sufletul – cel care vrea să se dedea în chip sobru acestor lucruri să se gândească la trebuința lui fără minciună și jurăminte –, iar lucrul cel mai bun este ca singuraticii să trăiască într-o mănăstire. Iar câți, deși au rude proprii în lume, își găsesc plăcerea în afaceri, lăsându-i pe cei ai lor să se liniștească/practice isihia, n-au niciun folos din haina lor, pentru că viața singuratică o etalează prin hainele [*schemati*] lor, dar prin purtare [*tropos*] lucrează cele ale trădătorilor. Așa cum un barbar care ar dezerta la romani rămâne barbar după neam, chiar dacă prin voință săvârșește cele ale romanilor, avându-și numele de la aceia, dar prin fapte arătându-se aparținând acestora, tot așa câți au ales viața singuratică și se tăvălesc în lucrurile/afacerile acestei vieți, prin haină aparțin turmei celor virtuoși, dar prin purtare se arată lumeți [*kosmikoi*], prin haină apărând ca fiind de dincolo, dar prin faptă fiind întipăriți de cele de aici.

Pe lângă acestea, unii mai sunt și dezagreabili [*dysarestoi*] și nu șovăie să se vorbească de rău și să se critice unii pe alții, să acrească vicleșug și să comită denunțuri calomnioase, și, trăgând cele rele împotriva altora, și le afișează în chip evident ca într-o paradă pe cele proprii; căci atunci când îi vorbesc de rău pe cei care fac acestea, se trâmbițează negreșit pe ei înșiși; și când se bucură de nenorocirile altora, se bucură de relele proprii; când se îngreșează de cei care fac aceleași lucruri pe care le fac ei socotindu-i nimic, își tăgăduiesc mântuirea lor; și, mai rău, se rușinează să slujească unii altora și nu săvârșesc trebuințele comune unii altora și nu suportă să aibă același acoperiș unii cu alții, dar trebuințele unor femei le săvârșesc ca pe poruncile lui Dumnezeu. Căci șezând în căsuțe, au nevoie de facere de pâine și de celelalte câte le lucrează femeile și se supun cu toată înflăcărarea voințelor acestora în loc de legilor Stăpânului. Fiindcă le vine greu să facă o singură poruncă a Domnului: aceea de a nu înjura, în general, și de a nu defăima, și oricare altă legiuire a Domnului, dar slujesc fără nici o îndoială sfaturilor acelora, chiar dacă sunt lucruri anevoioase, scoși la păscut, făpturi nevolnice, de niște femeiuști.

Iar curiozitatea lor băgăcioasă [*polypragmōsynē*] cine ar putea-o spune în cuvinte? Fiindcă această boală are atât de multă putere asupra lor, încât chiar atunci când se sârguiesc pentru lucruri trupești, de cinste ori și le potrivesc astfel, ba chiar și le întrerup, ca să adune nenorocirile altora. Căci în întâlnirile unii cu alții nu discută ca niște medici cele ale medicilor sau ca niște înțelepți cele ale înțelepților, nici nu meditează ca niște monahi cele ale monahilor, cum se vor putea mântui și cum anume viețuind e cu putință să moștenească Împărăția Cerurilor, ci cum să afle ce rău să mai facă și cum să mai urzească o pagubă, cum să mai pregătească un vicleșug, cum e cu putință să se răzbune pe cei care i-au întristat, și întrebă despre viețile altora: cine ce rău a mai făcut, cine a făcut un omor și cine a făcut adulter cu femeia aproapelui, cine a stricat o fecioară, cine a mutat hotarele veci-

Arhid. Prof. Dr. Ioan I. Ică jr

nului său, cine a căzut din ce se cuvenea. Și uneori judecă toată viața după o singură faptă, lăsând grija de viețuirea proprie. Ba cer chiar socoteli celor din lume, când ar trebui să-și facă, mai degrabă, îndreptarea proprie pentru multe decât să se desfete de eșecurile altora. Acum însă nu se îngrijesc de mântuirea proprie, ci-și sapă propriile nenorociri ca pe o comoară, fiindcă nu rabdă să stea liniștiți în casă, ci șed la porți și ascultă auziri rele, nu suportă să întrebe despre un cuvânt scripturistic și nu se satură să cerceteze lucruri proaste: „De unde ai haina? De unde ai acești bani?” și-și consumă toate zilele în grăiri inutile.

Și chiar dacă dau pe la biserică, nu se duc ca să-L înduplece pe Dumnezeu în umilință și stăruință, ci ca să râdă de cineva și să afle cine a fost excomunicat și, cercetând cauza, îngroașă cu povestirea lucrurile. Fiindcă nu stăruie în rugăciune, ci se scoală repede de la rugăciune ca unii care alunecă pe neașteptate; iar dacă le-ar explica cineva cum anume trebuie să viețuiască sau să se mântuiască, cască, moțăie și se înmoaie și se grăbesc la multe trebuințe și spun că știau de mult unele ca acestea. Dar dacă cineva care a auzit de un amor, de adulterul unei femei sau de stricarea unei fecioare, șede lângă el și povestește răul, atunci nici nu moțăie, nici nu obosec, nici nu sunt ocupați, ci poruncesc celui ce povestește să repete cuvântul. Și așa cum ulcerările au partea cea mai rea a cărnii, tot așa urechile acestora atrag nenorocirile altora și chiar dacă aud mai binele nu-l rețin, trimițând binele uitării ca pe curgerea unui râu, iar răul îi entuziasmează.

Lucru care m-a mirat foarte tare, fiindcă de multe ori când discutam despre dreapta credință sau dogme, cum știi și tu, unii dintre cei care ascultau ațipeau sau se prefăceau că au o treabă foarte presantă. Vrând eu să știu dacă acest lucru are loc din neatenție sau dintr-o necesitate naturală, schimbând subiectul spuneam o poveste și, scurtând somnul, încă de la începutul poveștii, ascultau căscând gura la gura mea ca niște pui de păsări și primind expunerea poveștii ca pe o hrană; și cereau să audă același lucru din nou, ca să nu piardă nimic din poveste și-mi ofereau auzul lor treji cu gândire încordată, ca, aflând, să poată povesti exact și altora cele ce nu erau de niciun folos. De unde facem evident faptul că nu dintr-o necesitate naturală, ci dintr-o neatenție foarte mare dormeau atunci când povesteam despre viețuirea dreaptă. Cei care iubesc acestea sunt indolenți față de cele duhovnicești.

Eu vreau ca monahii să se abțină de la invidie, bârfă, îngâmfare și rivalitate, de la a arăta frumos și de la râsul dezordonat, de la lucrul făcut fără măsură și vorbăria inutilă, de la curiozitate și minciună, bârfă, jurăminte și viclenie, iubire de arginți, beție și tribunale, ură și ostilitate. Și dacă vinde cineva, să-și facă achiziția fără minciună și jurăminte; dacă patronează pe cineva, trebuie să-și facă patronajul cu dreptate și să nu se folosească rău pentru rezolvarea binelui; dacă propășește cineva, să-și facă slujirea fără îngâmfare și fără slavă găunoasă, să asculte de cei

Despre asceză – un surprinzător tratat în Bizanțul Comnenilor

mai mari, să iubească pe cei egali și să fie îngăduitor cu cei inferiori. Și dacă face întâlniri cu femei, să nu-și facă întâlnirile printr-o afacere amoroasă și cuvinte de rușine, ci mai degrabă să refuze conversațiile cu partea femeiască, pentru că nu e cu putință să dobândească cuminența [*sophrōsynē*] dacă nu refuză orice întâlniri. Fiindcă pe aceasta singură a găsit-o Pavel aliata cuminenței spunând așa: „Fugiți de desfrânare!” [*I Co 6,18*], adică de întâlniri. Și, în timp ce peste tot poruncește să rezistăm diavolului, stăpânilor și domniilor, în această parte el trâmbițează retragerea [*anachōrēsîn*] și spune să nu ne întristăm pentru binele altora, nici să ne bucurăm de răul altora, ci binele acelora să ni-l facem propriu și cele triste să ni le însușim, și să nu vrem cuiva răul, ci să dorim oricui binele. Căci cine dorește răul, sau dacă dorește cineva moartea aproapelui său, nu a făcut nimic mai puțin decât acela care a comis omorul, și dacă ar dori altă vătămare împotriva cuiva, a făcut același lucru cu acela care a comis vătămarea. De aceea, lăsând dorința împotriva altora, ca să nu pățim aceleași lucruri cu aceia care vatămă pe aproapele, nici în întâlnirile cu alții să nu primim vreo rușine și vorbire neroadă, nici orice altceva care se arată în ele, ci să ne desfătăm în povestirile virtuții și să ne veștejim frumusețea feței cu postirea, ca nu cumva înfățișarea frumoasă a trupului să devină o prăpastie a pierzaniei. Și să nu dorim răul nimănui, nici să urzim vicleșug împotriva lui, ci să arătăm toată sânguința și dorința pentru iubirea față de alții, nici să socotim drept nimic pe cineva, ci să răbdăm îndreptarea tuturor, nici să ne răzbunăm pe cineva ranchiunos, ci să biruim mereu răutatea celui ce face nedreptate prin neținerea de minte a celor întâmplare. Căci pe un astfel de ascet îl primește Dumnezeu: bun și blând și moderat, preferând folosului propriu profitul altora, neranchiunos, nici vrând să nedreptățească, nici primind să se răzbune pe cei nedrepti. Din gura lui nu iese nici vicleșug, nici insultă, nici blasfemie, nici vorbărie inutilă, mâinile lui nu fac nimic nedrept, nici picioarele lui nu umblă în nedreptate. O astfel de jertfă fără pată primește Dumnezeu, pe cea care se aduce prin sine însăși jertfire curată și primită.

Așadar, primul lucru al ascezei e virtutea, iar virtutea are două părți: abținerea de la cele rele și purtarea de grijă de cele bune. Fiecare din ele e constituită din mii de moduri/purtări, fiindcă abținerea de la cele rele are o constituire multiplă și are eliberarea de lucruri multe și diferite, iar purtarea de grijă de cele bune are lucrarea multor și diferitor realizări. Căci ce ascet e acela care făptuiește virtutea și nu vrea să se abțină de la cele rele? Fiindcă această legiuire o găsim în chip asemănător și în Vechiul Testament și în Noul Testament: în primul găsim acel: „Să nu faci adulter, să nu ucizi, să nu furi, să nu poftești” [*Iș 20, 13-16*] și cele asemenea acestora câte a poruncit Stăpânul; iar în celălalt găsim acel: „Oricine se înfurie pe fratele său fără motiv, vinovat va fi de judecată” [*Mt 5, 22*] și: „Cine se uită la femeie să o poftască a și făcut adulter cu ea” [*Mt 5, 28*], iar dumnezeiescul apostol zice: „Nici desfrânații, nici adulterii, nici onaniștii, nici homosexualii, nici lacomii, nici

Arhid. Prof. Dr. Ioan I. Ică jr

hoții, nici bețivii, nici defăimătorii, nici răpitorii nu vor moșteni Împărăția lui Dumnezeu” [1Co 6, 9].

Potrivit acestei orânduiei [*diataxin*] a lui Dumnezeu se cuvine să viețuiască aceia care au ales viața singuratică. Dar pentru că sunt indignați de aceste cuvinte, câți nu vor să se distanțeze de plăceri și cărora le vine greu când sunt demascați pentru cele pe care le făptuiesc și cărora li se potrivește învinuirea profetului: „Au urât pe cel care-i dă în vileag la porți” [*Am* 5, 10] și: „Ai urât certarea mea și ai aruncat în urmă cuvintele Mele” [*Ps* 49, 17]. De aceea am arătat cu Dumnezeu aceste lucruri în acest fel plecând de la însăși orânduirea Domnului. Căci câți sunt întărâtați când sunt dați în vileag pentru păcatele pe care le comit, aceia strâng împotriva lor înșiși pedeapsa pentru cele pe care au păcătuit, fiindcă își leagă poveri grele de la păcatele lor. Căci cine se luptă pentru viața sa rea își dublează păcatele. Așa cum cel care ascunde împreună cu săvârșitorul crima se face vinovat de o pedeapsă egală cu acela, pentru că s-a făcut părtaș la crimă împreună cu el, tot așa și cei ce fac cele rele și se luptă pentru ele își dublează păcatele, pe lângă faptul că fac răul numindu-l bine și atribuind răului numirea binelui. Noi însă, care am auzit poruncile Domnului despre modul în care trebuie să viețuiască aceia care și-au ales viața singuratică, să înălțăm slavă Tatălui și Fiului și Sfântului Duh acum și pururi și în vecii vecilor. Amin.

Abstract: This study presents the origins, history and content of a small forgotten anonymous Byzantine treatise *peri askēseōs* (de vita ascetica) preserved in only two Greek manuscripts and recently edited by Dirk Krausmüller in *Byzantinische Zeitschrift* 100 (2007) p. 106-115. After an overview of its surprising content – a rare critical view of the ascetical excesses in the Byzantine monasticism of the 12th century – in its historical context of writing, it concludes with a Romanian translation of the anonymous treatise, a precious and useful insight in the inner debates in the Byzantine monasticism trying to reestablish the ethical foundations and biblical connections of the Christian spiritual and ascetic life.

Keywords: byzantine spirituality, ascetism, monastic discipline, ascetic excess and laziness.